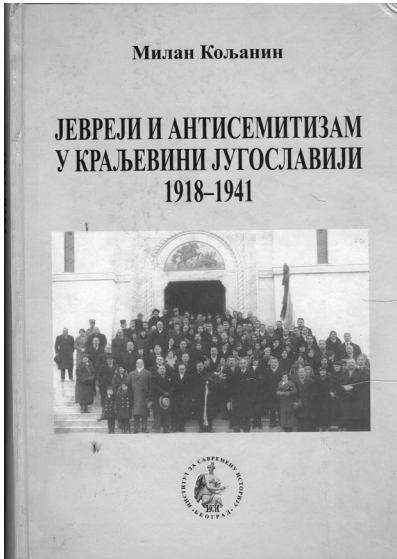

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Др Дубравка Стајић

Др Милан Кољанин:

ЈЕВРЕЈИ И АНТИСЕМИТИЗАМ У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ 1918-1941, Београд, Институт за савремену историју, 2008, 549 стр.

Недавно је Институт за савремену историју из Београда објавио обимну студију свог сарадника Милана Кољанина “Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918-1941”. Ова студија је проширена верзија докторске дисертације, одбрањене на Фи-

лозофском факултету Универзитета у Београду. Значај ове књиге знатно премаша циљеве и методе докторске дисертације, будући да се аутор на компетант и студиозан начин бави проблемима Јевреја у Србији и Југославији дуже од двадесет година. Као млад сарадник Института, учествовао је у реализацији пројекта “Југословени у концентрационим логорима у Другом светском рату” из кога је настала и његова студија о Логору на сајмишту који је у првој фази постојања био сабирни логор за Јевреје из Београда. Појединачни радови низа аутора, настали после 1945. године, обухватили су како страдања Јевреја у току Другог светског рада, тако и историјске и етничке аспекте њиховог живота на Балкану од доласка до 20. века. Ова студија је синтетичко историографско дело, које је засновано на архивској грађи и секундарној литератури, а обухвата двадесет три године политичке и социјалне историје Краљевине Југославије, на чијој територији је живело око 80.000 лица која су се изјашњавала као Јевреји. Студија је подељена на четири дела: “Југословенски Јевреји и друштвено

окурење” (стр. 43-112), “Анти семитизам” (стр. 113-356), “У сенци наступајуће катастрофе” (стр. 357-462), “Југословенски Јевреји и почетак ‘коначног решења’” (стр. 463-516). На крају студије су регистар имена и веома обимна библиографија коришћене грађе и литературе, на готово 20 штампаних страна (архивски фондови у Архиву Србије и Црне Горе, министарства унутрашњих и спољних послова, Министарства правде – поверљива архива, Збирка Милана Стојадиновића, фонд Централног пресбирора, делегације Краљевине СХС на Мировној конференцији у Паризу, Двор Краљевине Југославије, Масонске ложе у Југославији). У теоријским радовима, посебно енциклопедијама, антисемитизам се дефинише као “доследно непријатељство према Јеврејима на верској или расној основи и као идеологија по којој су Јевреји опасни за друге народе и културе” (стр. 19). Предмодерни облици испољавања непријатељства према Јеврејима означавају се као религијски антијудаизам, односно верско, теолошко оспоравање јеврејске религије од стране хришћана. На том оспоравању се заснивају неки облици дискриминације и прогона Јевреја у хришћанским друштвима. Немачки историчар Детлеф Клаусен сматра да постоји предмодерни (преткапиталистички) антисемитизам и модерни – политички. Мо-

дерни историчари заступају диференциран приступ овом феномену, наглашавајући да то није “природан метаисторијски и метафизички непроменљив феномен” (стр. 21). У пракси, антисемитизам има конкретне историјске узроке: у муслиманским земљама ојачао је после стварања јеврејске државе и стављен у функцију израелско-арапског сукоба. После слома социјализма у Европи, процес демократизације довео је и до ретроградних процеса, међу којима запажено место имају ревизија историје и антисемитизам. Аутор Милан Кољанин оправдано закључује: “Генерално, модерни антисемитизам се јаче испољавао у време великих друштвених криза, које су погодиле пројекцији проблема на традиционалног и модерног “жртвеног јарца”, Јеврејина”. (стр. 30). Конкретни немачки антисемитизам, који је идеолошка претпоставка и оквир у коме ће бити дефинисана идеја “коначног решења јеврејског питања”, аутор дефинише на следећи начин: “антисемитизам је потенциран и радикализован секуларном религијом нације у којој је доминирао расистички принцип” (стр. 31). Операционализација идеје о ослобођењу света од владавине Јевреја остварена је кроз програм уништења Јевреја у систему логора за уништење. У студији се истиче: “Почетак Другог светског рата, немачко освајање Пољске

и, изнад свега, почетак ‘крсташког рата’ против Совјетског Савеза – комунистичке еманације ‘Светског Јеврејина’ 22. јуна 1941. означили су почетак одлучујуће фазе у остварењу Хитлеровог пророчанства да ће избијање рата имати за резултат ‘уништење јеврејске расе у Европи’. Уништење је почело упоредо са војним операцијама на Истоку, пре свега деловањем посебних оперативних група полиције и полицијских батаљона у позадини фронта. (...) Једини задатак ових ‘логора уништења’ (Vernichtungslager) био је масовно уништавање Јевреја у гасним коморама и у крематоријумима. У њима је изгубило живот више од три и по милиона Јевреја из разних европских земаља. Ови логори су били оличење идеологизованог нацистичког универзума и остварена пројекција идеалног света очишћеног (уз што мање трошкове) од расно и политички штетних и неподобних” (стр. 37).

Досељавање Јевреја на Балкан је уследило после њиховог протеривања из Шпаније крајем 15. века. Њихово укључивање у живот и привреду балканских друштава догађало се у периоду када је цео тај простор био под турском влашћу. Јевреји су се брзо асимиловали, а са Србима су традиционално били у добрим односима. Историјски изузеци су били ослобођење Београда од стране устаника 1806.

године, када је неколицина Јевреја убијена, а неки су насилно преведени у православље. Такође је изузетак и доношење и примена антијеврејских закона од 1861. године, на почетку владе кнеза Михаила Обреновића. Током целог 19. века Јевреји су живели у својим општинама, плаћали су порез српској држави. Штавише, кнез Милош Обреновић је имао неколико пријатеља међу најбогатијим јеврејским трговцима у Београду. Сразмерно учешћу у целокупном становништву Србије, Јевреји су у знатном броју учествовали у Балканским ратовима 1912-1913. године и у Првом светском рату. После оснивања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Јевреји су имали истакнуту улогу у јачању трговачког, финансијског и индустријског капитала, а општем побољшању здравља становништва допринели су и бројни јеврејски лекари који су радили широм тадашње Југославије.

Аутор је истражио бројне архивске фондове, а најзначајније податке приказао је у табелама, што се посебно односи на спорне податке о тачном броју Јевреја у Југославији уочи почетка рата 1941. године. Аутор је низом аргумената из привредног, културног живота, области образовања и уметности доказао општу прихваћеност и позитивну асимилацију Јевреја који су прихватили српски језик као “државни језик”. Истовремено, стварање модер-

не тржишне капиталистичке привреде са конкурентским односима који су заострили сукобе малог капитала са великим финансијским и индустријским капиталом, довело је до отвореног сукоба интереса, исказаних у тадашњој штампи и јавном мњењу. Аутор наглашава да у међуратном периоду “Њихова привредна моћ била је више-струко већа од учешћа у броју становника. Објашњење за то тражено је у историјским околностима развоја и специфичностима самих јеврејских заједница, које су биле принуђене да се прилагођавају неповољним и често непријатељским условима живота и пословања (...). Несумњиво је била велика улога јеврејских заједница у модернизацији, односно европеизацији балканских друштава” (стр. 65). Традиционално бављење посредничким пословима довело је и до умешаности неких Јевреја, пословних људи, у неколико финансијских афера у Краљевини Југославији. Милан Кољанин истиче да је “Опште место антисемитске пропаганде и у Југославији било да Јевреји стоје иза готово свих великих афера, што је био битан део стереотипа о Јеврејима као паразитима и варалицама који на непоштен начин стичу богатства и живе на рачун народа – домаћина” (исто, стр. 67). Учешће јеврејских интелектуалаца и верских старешина у јавном животу, посебно приликом државних празника, било је

равноправно са припадницима осталих конфесија.

Већ у другој половини, 19. века, као утицај антисемитизма у Европи, неколико домаћих аутора преузело је ове ставове. Међутим, као отворена *расистичка програмска* политика, у смислу коначног решења јеврејског питања, антисемитизам је јавно био декларисан тек тридесетих година 20. века у раду покрета “Збор” Д. Љотића. Државна политика, заснована на националном програму стварања Југославије, а не на принципу легалитета, омогућила је високу асимилацију Јевреја и њихову лојалност Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Штавише, тадашња српска политичка елита прихватила је идеју ционизма, а јеврејске општине, гласила и културне организације несметано су деловале у целом међуратном периоду.

Антисемитизам у изворном облику није настао у Југославији, па ни у Србији, већ је био преузета идеологија, у склопу ширења нацистичке идеологије у Европи и свету. Краљевина Југославија је била заједница хетерогених националних и верских ентитета, са израженим економско-регионалним разликама које су биле основни и прави узрок политичких сукоба и немогућности да либерални парламентаризам оствари степен развоја и политичке културе по узору на стабилне демократије, пре свега на фран-

пуску демократију, која је политички, културно и идеолошки била узор и инспирација демократским грађанским партијама. У тако хетерогеној заједници, Јевреји су изразито лојално подржавали југословенску државу, што је био повод националистичким и клерикалним организацијама да их нападају у својим гласилима. Један од бројних парадокса у историји Краљевине Југославије била је управо лојалност мањинске етничке групе, која није чинила ни 1% становништва, док су Јевреји у суседним балканским државама далеко мање били везани за своју државу. С друге стране, политички репрезенти конститутивних народа исказивали су висок степен међусобне нетолеранције, чак и јавно исказане мржње, и то у раду највишег законодавног органа, Скупштине Краљевине Југославије. Јеврејска заједница се дистанцирала од ових политичких конфликта, а политичко ангажовање својих чланова сматрала је њиховим личним чином. Краљев указ, којим је на локалним изборима за одборнике општине Београда 1932. године изабрано шест угледних Јевреја, говори у прилог њиховој прихваћености као лојалних држављана. Већина југословенских Јевреја није доживела крај Другог светског рата маја 1945. године. У пракси, њихова судбина била је већ одређена нацистичким програмом “коначног решења јеврејског пита-

ња”. Њихов статус се решавао у оквиру следећих могућности: 1) већина је одведена у сабирне логоре и затим ликвидирана; 2) они који су били у браку са нејеврејима, преживели су рат у складу са применом Нирнбершких закона из 1935. године, 3) мали број је преживео скривајући се код пријатеља Срба; 4) они који су били у вези са комунистичким покретом, побегли су из Београда и других градова у партизане, што је дало могућност да доживе крај рата.

Аутор је посебно пажљиво објашњавао проблеме асемитизма и антисемитизма, наглашавајући да не постоји апстрактна доктрина, већ историјски чиниоци који су довели до испољавања оваквих ставова. Политичке кризе, а посебно светска економска криза увек су биле погодан оквир за испољавање сумњи у постојање завере Јевреја против домаће привреде и државе. Као увезена идеолошка доктрина и програм, антисемитизам се у правој мери исказао у идеологији, политици и систему концентрационих логора Независне државе Хрватске.

На крају студије, аутор се подробно позабавио јачањем веза Краљевине Југославије са Немачком, доношењем антијеврејских уредби у октобру 1940. године, као и опште ратне и међународне околности у којима су ти правни акти донети. Подсетимо да је главни политички и војни савезник Краље-

вине Југославије, Француска, била тада већ окупирана, чиме се распао и војни савез Велике Антанте, који је представљао гаранцију Краљевине Југославије. Политички и војни врх Југославије нашли су се под огромним притиском и јасном перспективом долазећег рата. “Успостављање дипломатских односа са Совјетским Савезом јуна 1940. није имало веће дејство на учвршћење спољнополитичког положаја земље”, истиче аутор (стр. 492). Југославија је постала окупирана територија и део Трећег рајха, у којој, како истиче аутор: “Претварање Јевреја у ‘друштвено мртва бића’ (D. Goldhagen) претходило је физичком уништењу свих Јевреја до којих су допирали власт или утицај Немачке током новог светског ратног сукоба. Таква политика ће се после избијања Другог светског рата проширити на највећи део европског копна. Када је ратни сукоб са извесним закахњем захватио и Југославију политика ‘новог поретка’ завладала је највећим делом њене територије, што је означило и почетак остварења ‘коначног решења јеврејског питања’” (стр. 512).

Милан Кољанин се посебно осврнуо на новије радове, којима се тумаче или покушавају оспорити неке чињенице из овог периода уочи рата и окупације Југославије. Такво је и питање са великим транспортом избеглица у Кладову, које су

потицале из Мађарске, Аустрије и Чешке, а које су збринуте и смештене у Шапцу, уз помоћ јеврејских организација. Ове избеглице до априла 1941. године нису биле у логору, а како је тврдио социолог Ласло Секел, већ су распоређене по кућама.

Књига др Милана Кољанина “Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918-1941” године је најпотпунија студија о овом предмету настала у домаћој историографији. Аутор је систематски прегледао обимну архивску грађу, секундарну литературу (чланке и књиге) домаћих и страних аутора. Он је остварио научну синтезу која је заокружила историографско вредновање статуса Јевреја и њихове улоге у историји Краљевине Југославије. Ова студија је попунила празнину у истраживању међуратног периода. Одмереност и објективност исказа, које се у научном дискурсу подразумевају, издвајају се од неких савремених интерператција, чији аутори накнадним ревизијом историје покушавају да докажу историјску нетрпељивост Срба, као и штетно деловање Јевреја као “реметилачког фактора у здравом националном телу”. Студија др Милана Кољанина аргументовано побија такве тврдње, које су у служби дневнополитичких потреба.